

№6/2026

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ADPI
Ilmiy xabarnomasi

TALABA-YOSHLARDA IJTIMOYIY-MA'NAVİY ODOBNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI

Raxmatullayeva Gulnoza Mavlanjonovna

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya.

Mazkur maqolada talaba-yoshlarda ijtimoiy-ma'naviy odobni shakllantirishning zamonaviy mezonlari va ko'rsatkichlari nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiy-ma'naviy odob tushunchasining mazmuni, uning Sharq axloqiy ta'limotlari va zamonaviy pedagogik-psixologik nazariyalar asosidagi talqini ochib berilgan. Tadqiqotda ijtimoiy-ma'naviy odobning tarkibiy komponentlari ajratilib, ularning har biri bo'yicha mezonlar, ko'rsatkichlar va rivojlanganlik darajalari asoslangan. Maqolada ishlab chiqilgan mezonlar tizimini oliy ta'lim muassasalari tarbiyaviy ishlari amaliyotida qo'llash bo'yicha tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar:

ijtimoiy-ma'naviy odob, mezon, ko'rsatkich, daraja, talaba-yoshlar, axloqiy madaniyat, tarbiyalanganlik, aksiologik yondashuv, diagnostika, oliy ta'lim.

Аннотация.

В данной статье теоретико-методологически анализируются современные критерии и показатели формирования социально-нравственной культуры поведения у студентов. Раскрывается содержание понятия «социально-нравственная культура поведения», а также его интерпретация на основе восточных этических учений и современных педагогико-психологических теорий. В исследовании выделены структурные компоненты социально-нравственной культуры поведения, обоснованы критерии, показатели и уровни её сформированности по каждому из компонентов. В статье представлены рекомендации по применению разработанной системы критериев в практике воспитательной работы высших образовательных учреждений.

Ключевые слова:

социально-нравственная культура поведения, критерий, показатель, уровень, студенты, нравственная культура, воспитанность, аксиологический подход, диагностика, высшее образование.

Abstract.

This article provides a theoretical and methodological analysis of modern criteria and indicators for developing students' social and moral culture of behavior. The content of the concept of "social and moral culture of behavior" is revealed, along with its interpretation based on Eastern ethical teachings and modern pedagogical and psychological theories. The study identifies the structural components of social and moral culture of behavior and substantiates the criteria, indicators, and levels of its development for each component. The article also presents recommendations for applying the developed system of criteria in the practice of educational work in higher education institutions.

Keywords:

social and moral culture of behavior; criterion, indicator, level, students, moral culture, moral development, axiological approach, diagnostics, higher education.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida yosh avlodning odob-axloqi masalasi eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan. Xalqimizning ko'p asrlik tarixida odob insonning eng oliy fazilati, uning ijtimoiy qadr-qimmatining o'lchovi sifatida qaralgan. Bugungi kunda ham Yangi O'zbekiston qurilishi sharoitida ma'naviy yetuk, odobli, o'z xalqi va davlati oldidagi mas'uliyatini chuqur anglaydigan yoshlarni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida [1] ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida shaxsni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida kamol topishini ta'minlash belgilangan. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida [2] esa ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat tuyg'usini shakllantirish vazifasi qo'yilgan.

Biroq amaliyotda ma'naviy-axloqiy tarbiya natijalarini baholash masalasi jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Tarbiyaviy tadbirlar soni va ularga jalb etilgan talabalar miqdori ko'pincha natija sifatida qabul qilinadi, holbuki tarbiyaning haqiqiy natijasi - shaxsda yuz bergan sifat o'zgarishlari. Bu o'zgarishlarni aniqlash uchun ilmiy asoslangan, o'lchanadigan va zamonaviy talablarga javob beradigan mezonlar va ko'rsatkichlar tizimi zarur.

Tadqiqotning maqsadi - talaba-yoshlarda ijtimoiy-ma'naviy odobning mohiyati va tarkibini aniqlash asosida uning shakllanganligini baholashning zamonaviy mezonlari, ko'rsatkichlari va darajalarini ishlab chiqish hamda ularni oliy ta'lim amaliyotida qo'llash yo'llarini asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Odob masalasi Sharq pedagogik tafakkurining markaziy mavzularidan biridir. Yusuf Xos Hojib [3] "Qutadg'u bilig" asarida bilim va odobni inson kamolotining ikki qanoti sifatida ta'riflaydi. Kaykovusning [4] "Qobusnoma"sida odobning amaliy qoidalari, insonning turli ijtimoiy vaziyatlardagi xulqi batafsil bayon etilgan. Abdulla Avloniy [5] "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida yaxshi va yomon xulqlarni tasniflab, tarbiyani "yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat" masalasi deb baholagan.

Zamonaviy pedagogikada ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganlik mezonlari masalasi X. Ibragimov va Sh. Abdullayeva [6], O. Musurmonova [7], M. Quronov [8] ishlarida yoritilgan. Rus pedagogikasida N.Ye. Shchurkova [9] tarbiyalanganlik diagnostikasi metodikasini, V.A. Slastenin va G.I. Chijakova [10] pedagogik aksiologiya asoslarini ishlab chiqqan. Psixologiyada L. Kolberg [11] axloqiy mulohaza rivojlanishining bosqichli nazariyasini, A. Bandura [12] ijtimoiy o'rganish nazariyasini asoslagan.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda ijtimoiy-ma'naviy odobning mazmuni yetarli darajada ochilgan bo'lsa-da, uni talabalik yosh davri va zamonaviy ijtimoiy-axborot muhiti xususiyatlarini hisobga olgan holda baholashning yaxlit mezonlar tizimi ishlab chiqilmagan. Tadqiqot aksiologik, shaxsga yo'naltirilgan va mezoniy-diagnostik yondashuvlarga tayanadi; nazariy tahlil, tasniflash, modellash, ekspert baholash va pedagogik kuzatish usullaridan foydalanildi.

Natijalar va ularning tahlili

1. Ijtimoiy-ma'naviy odob tushunchasining mazmuni

Ijtimoiy-ma'naviy odob - shaxsning ijtimoiy hayotda, jamoada, oilada va muloqotda namoyon bo'ladigan, milliy-ma'naviy qadriyatlar va umuminsoniy axloq normalariga asoslangan barqaror xulq-atvor madaniyatidir. U uch o'lchovni birlashtiradi: ma'naviy (ichki e'tiqod, vijdon, qadriyatlar), ijtimoiy (boshqalarga, jamoaga, jamiyatga munosabat) va xulqiy (real harakatlar va muomala).

Odobning oddiy xushmuomalalikdan farqi shundaki, u tashqi qoidalarga rioya qilish emas, balki ichki ma'naviy asosga ega bo'lgan xulqdir. Sharq mutafakkirlari odobni aynan shu ma'noda - bilim, e'tiqod va amalning uyg'unligi sifatida talqin qilganlar. Shu bois ijtimoiy-ma'naviy odobning mezonlari ham faqat tashqi xulqni emas, balki uning ichki asoslarini ham qamrab olishi lozim.

2. Mezon va ko'rsatkichlarni ishlab chiqishning metodologik talablari

Mezon (kriteriy) - baholash uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi belgi, ko'rsatkich (indikator) esa mezonning kuzatiladigan va o'lchanadigan namoyon bo'lishidir. Zamonaviy mezonlar tizimiga quyidagi talablar qo'yiladi: yaxlitlik (odobning barcha komponentlarini qamrab olish), o'lchanuvchanlik (har bir ko'rsatkich kuzatish, so'rov yoki test orqali

aniqlanishi), ob'ektivlik (o'z-o'zini baholash bilan tashqi baholashning uyg'unligi), dinamiklik (rivojlanish darajalarini aks ettirish), madaniy moslik (milliy mentalitet va qadriyatlarni hisobga olish) hamda zamonaviylik (raqamli muhitdagi xulqni ham qamrab olish).

Oxirgi talab alohida ahamiyatga ega: bugungi talabaning ijtimoiy hayoti sezilarli darajada virtual makonda kechadi, shu bois ijtimoiy tarmoqlardagi muomala madaniyati, axborotga munosabat, tarmoq etikasi odobning zamonaviy ko'rsatkichlari sifatida tizimga kiritilishi zarur.

3. Ijtimoiy-ma'naviy odobning mezonlari va ko'rsatkichlari tizimi

Tadqiqot natijasida ijtimoiy-ma'naviy odobning to'rt komponentli tuzilmasi va ularga mos mezon-ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi (1-jadval).

1-jadval. Talaba-yoshlarda ijtimoiy-ma'naviy odobning mezonlari va ko'rsatkichlari

Komponent	Mezon	Ko'rsatkichlar
Kognitiv	Axloqiy bilimdonlik	Odob-axloq normalari, milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlar to'g'risidagi bilimlar; axloqiy tushunchalarni (or-nomus, vijdon, adolat, burch) to'g'ri talqin qila olish; axloqiy vaziyatlarni tahlil qila olish
Emotsional-qadriyatli	Axloqiy munosabat	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shaxsiy ahamiyatli deb qabul qilish; empatiya, hamdardlik; o'z xulqidan uyalish va faxrlanish qobiliyati; axloqsizlikka nisbatan murosasizlik
Xulqiy	Xulq madaniyati	Kattalarga hurmat, tengdoshlar bilan xushmuomalalik; nutq madaniyati; jamoat joylarida, oilada, o'quv jarayonida odob qoidalariga amal qilish; va'daga vafo, halollik; raqamli muhitda (ijtimoiy tarmoqlarda) muomala madaniyati
Refleksiv-regulyativ	O'z-o'zini boshqarish	O'z xulqini tahlil qila olish va tuzatish; o'z-o'zini nazorat qilish; qiyin vaziyatlarda axloqiy tanlov qila olish; xatoni tan olish va uzr so'rash; o'z-o'zini tarbiyalashga intilish

Ushbu ko'rsatkichlar asosida ijtimoiy-ma'naviy odob rivojlanganligining uch darajasi ajratildi. Past (situativ) darajada talaba odob normalarini yuzaki biladi, ularga faqat tashqi nazorat ostida amal qiladi, xulqi vaziyatga qarab o'zgaradi, o'z xulqini tahlil qilishga intilmaydi. O'rta (normativ) darajada u normalarni biladi va asosan ularga amal qiladi, biroq qadriyatlar hali to'liq ichki e'tiqodga aylanmagan, murakkab vaziyatlarda ikkilanadi, refleksiya qisman. Yuqori (qadriyatli-ijodiy) darajada odob normalari ichki e'tiqodga aylangan, xulq barqaror va tashqi nazoratga bog'liq emas, talaba boshqalarga namuna bo'ladi va atrofdagilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, muntazam o'z-o'zini tarbiyalaydi.

4. Mezonlar tizimini amaliyotda qo'llash

Ishlab chiqilgan mezonlar tizimi to'rt yo'nalishda qo'llanilishi mumkin. Birinchidan, diagnostik yo'nalish - talabalarning odob darajasini o'quv yili boshida va oxirida aniqlab, tarbiyaviy ishning samaradorligini baholash. Bunda so'rovnoma, kuzatish, nomukammal jumlar metodikasi, axloqiy dilemmalar tahlili, tengdoshlar va o'qituvchilar ekspert bahosi qo'llaniladi.

Ikkinchidan, loyihaviy yo'nalish - mezonlar tarbiyaviy ish rejasini tuzishda mo'ljall vazifasini bajaradi: har bir tadbir qaysi komponentni rivojlantirishga qaratilganligi aniq belgilanadi. Uchinchidan, refleksiv yo'nalish - ko'rsatkichlar talabaning o'zi uchun o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini tarbiyalash dasturini tuzish vositasi bo'lib xizmat qiladi. To'rtinchidan, boshqaruv yo'nalishi - mezonlar oliy ta'lim muassasasi ma'naviy-ma'rifiy ishlari sifatini monitoring qilish asosini tashkil etadi.

Alohida ta'kidlash lozimki, mezonlar tizimi talabalarni "tamg'alash" vositasiga aylanmasligi kerak. Uning maqsadi - rivojlanish nuqtalarini aniqlash va har bir talabaga individual yondashuvni ta'minlash. Shu bois baholash natijalari talaba bilan ochiq muhokama qilinishi va uning o'z-o'zini rivojlantirish rejasiga aylanishi maqsadga muvofiq.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Birinchidan, ijtimoiy-ma'naviy odob - shaxsning ijtimoiy hayotda namoyon bo'ladigan, milliy-ma'naviy qadriyatlar va umuminsoniy axloq normalariga asoslangan barqaror xulq-atvor madaniyati bo'lib, u ma'naviy, ijtimoiy va xulqiy o'lchovlarning birligidan iborat.

Ikkinchidan, zamonaviy mezonlar tizimi yaxlitlik, o'lchanuvchanlik, ob'ektivlik, dinamiklik, madaniy moslik va zamonaviylik talablariga javob berishi, jumladan, raqamli muhitdagi xulqni ham qamrab olishi lozim.

Uchinchidan, ijtimoiy-ma'naviy odob kognitiv, emotsional-qadriyatli, xulqiy va refleksiv-regulyativ komponentlardan iborat bo'lib, ularga mos ravishda axloqiy bilimdonlik, axloqiy munosabat, xulq madaniyati va o'z-o'zini boshqarish mezonlari hamda situativ, normativ va qadriyatli-ijodiy darajalar ajratiladi.

To'rtinchidan, mezonlar tizimi diagnostik, loyihaviy, refleksiv va boshqaruv vazifalarini bajarib, tarbiyaviy ishni tadbirlar sonidan shaxsdagi sifat o'zgarishlariga yo'naltirish imkonini beradi.

Keyingi tadqiqotlarda mezonlar tizimini tajriba-sinovdan o'tkazish, ko'rsatkichlarning ishonchlilik va validligini statistik asoslash hamda turli ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun differensiallashgan variantlarini ishlab chiqish istiqbolli yo'nalishlar sifatida belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
3. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig / Nashrga tayyorlovchi Q. Karimov. - Toshkent: Fan, 1971.
4. Kaykovus. Qobusnoma / Tarjimon M. Rizo Ogahiy. - Toshkent: O'qituvchi, 1994.
5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
7. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1996.
8. Quronov M. Milliy tarbiya. - Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
9. Shchurkova N.Ye. Klassnoye rukovodstvo: rabochiye diagnostiki. - M.: Pedagogicheskoye obshchestvo Rossii, 2001. - 96 s.
10. Slasten V.A., Chijakova G.I. Vvedeniye v pedagogicheskuyu aksiologiyu. - M.: Akademiya, 2003. - 192 s.
11. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. I: The Philosophy of Moral Development. - San Francisco: Harper & Row, 1981. - 441 p.
12. Bandura A. Social Learning Theory. - Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. - 247 p.
13. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati / Mas'ul muharrir Q. Nazarov. - Toshkent: G'afur G'ulom, 2010.

Нишанов Хусан Мойдинжанович

ИЗУЧЕНИЕ МИЦЕЛЛООБРАЗУЮЩИХ СИСТЕМ МЕТОДОМ АКУСТИЧЕСКОЙ СПЕКТРОСКОПИИ..... 156 158

Norbo'tayeva Sarvinoz Ismatillayevna

MA'NAVİY-MA'RIFIY FAOLIYAT ASOSIDA ALOHIDA EHTIYOJLI TALABALAR IJTIMOİY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK MEXANIZMLARI 159 168

Atajonov Muxiddin Odiljonovich

TiO₂ FOTOELEKTR QATLAMI VA Bi₂Te₃/Sb₂Te₃ TERMoeLEKTR MODULLARINI INTEGRATSIYALASH ASOSIDA GIBRID QUYOSH ENERGIYASI O'ZGARTIRGICHINING TOK, KUCHLANISH VA QUUVAT XARAKTERISTIKALARINI TADQIQ ETISH..... 169 180

Hasanov Sharobidin

FILOLOG-TALABALARDA ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI 181 186

Raxmatullayeva Gulnoza Mavlanjonovna

TALABA-YOSHLARDA IJTIMOİY-MA'NAVİY ODOBNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI 187 190

Amanov Akmal Aripjonovich

MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASI: MAZMUNI, TARKIBIY TUZILISHI VA ASOSIY KOMPONENTLARI 191 194

Xolmirzayeva Dilaferuz Fattayevna

TALABALARNING EPISTEMOLOGIK FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK YONDASHUVLARI VA XORIJIY TAJRIBALAR 195 204

